

הרב אוריאל עיטם

כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה

בין חורבן לבניין

א. כותרת אחת, שלושה הקשרים¹

שלוש סוגיות בתלמוד הבבלי נפתחות בכותרת "כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה" – אחת במסכת ברכות ושתיים במסכת שבת. ננסה להתבונן במה שעולה מעיון משותף בהן. בסוגיה הראשונה, זו שבמסכת ברכות, נאמר כך:

תנו רבנן: כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה, היו שם רבי יהודה ורבי יוסי ור' נחמיה ור' אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי. פתחו כולם בכבוד אכסניא ודרשו. פתח רבי יהודה ראש המדברים בכל מקום בכבוד תורה ודרש: "ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה" (שמות לג, ז), והלא דברים קל וחומר – ומה ארון ה' שלא היה מרוחק אלא שנים עשר מיל אמרה תורה: "והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד" (שם), תלמידי חכמים שהולכים מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה על אחת כמה וכמה.

[בבלי ברכות, סג ע"ב]

מתוארת כאן כניסה לכרם ביבנה, ואנו פוגשים בה שורה של תלמידי חכמים. התיאור מצטייר כמאורע חגיגי, והפתיחה בכבוד אכסניה ובכבוד התורה הינה מתבקשת. התורה צריכה כלים להופיע דרכם בעולם, ועתה מתחדש הכלי – בית המדרש – ועימו יתחדש גם אור התורה. נדלג אל הסוגיה השלישית:

תנו רבנן: כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה, אמרו: עתידה תורה שתשתכח מישראל, שנאמר "הנה ימים באים נאום ה' א-להים, והשלחתי רעב בארץ, לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דבר ה'" (עמוס ח, יא), וכתוב "ונעו מים ועד ים ומצפון ועד מזרח ושוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו" (שם, יב). דבר ה' זו הלכה, דבר ה' זה הקץ, דבר ה'

¹ מאמר זה באגדה עוסק בקבוצת מימרות בתלמוד הבבלי המלמדות כיצד רואה הבבלי את הכניסה ליבנה ואת תקופתה, ולאור כך גם את משמעותה. לא נכנסתי במאמר זה להבדל בין המימרות הנ"ל לבין מימרות מחיבורים ארצישראליים של חז"ל בסוגיה זו, וגם לא לשאלה ההיסטורית אודות מצבה של יבנה בתקופות השונות של ימי התנאים, כיון ששתייהן חורגות מענינו המרכזי של המאמר.

זו נבואה. ומה ישוטטו לבקש את דבר ה', אמרו: עתידה אישה שתיטול כיכר של תרומה ותחזור בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, לידע אם טמאה היא ואם טהורה היא, ואין יודעים אם טהורה ואם טמאה היא. טען רבי שמעון בן יוחאי אומר חס ושלום שתשתכח תורה מישראל, שנאמר "כי לא תשכח מפי זרעו" (דברים לא, כא), אלא מה אני מקיים "ושוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו", שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד.

[בבלי שבת, קלח ע"ב]

בלי להיכנס כרגע לפרטי המימרה, האווירה הכללית בה נראית קשה יותר מאשר במימרה הראשונה, לפחות במבט ראשון. המימרה הראשונה פתחה בכבוד אכסניא ובכבוד תורה, ואילו כאן מדברים על משבר קשה ועל סכנה רוחנית. אולם גם תופעה זו מובנת, שהרי כשנכנסים לבית מדרש חדש ראוי להציף את הסכנות שדורשות התמודדות. ביבנה עוסקים גם בשאלות הנוקבות, ובראשן סכנת שכחת התורה. שבח בית המדרש והעיסוק במשבר ובסכנות שעיימו עליו להתמודד – שניהם נדרשים, ויחדיו הם בונים את עתידו של עולם התורה.

בסוגיה השנייה נאמר:

כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה, היה שם ר' יהודה ור' אלעזר בר' יוסי ור' שמעון. נשאלה השאלה הזו בפניהם: מכה זו [מחלת האסכרה] מפני מה מתחלת בבני מעיים וגומרת בפה?..

[בבלי שבת, לג ע"ב]

המימרה מובאת במסגרת סוגיה העוסקת במחלות ובעיות רפואיות ומפרטת מהן הסיבות הרוחניות שלהן – איזה חטא גורר איזו מחלה. בתוך הסוגיה הארוכה הזו, שהיא סוגיה מעט יוצאת דופן בדברי חז"ל, מופיעה גם המחלה שנידונה ביבנה. יש לשים לב שלפנינו אמרה מפתיעה: האם זו השאלה הנוקבת שבה צריך לדון ברגע המכונן של הכניסה לכרם ביבנה? הבנו מדוע באירוע הכניסה לכרם ביבנה מתאים לדבר על כבוד התורה או על שאלת עתיד התורה, אבל לדון בסיבתה של אחת מתוך עשרות בעיות פיזיות של האדם – למה דווקא זו השאלה שנידונה בשעת הכניסה לכרם ביבנה? בנוסף נשאל שאלה כללית יותר, הנוגעת לדמויות שאנו פוגשים בשלושת המימרות. התנאים שבמימרות הם בני הדור הרביעי של התנאים, תלמידי רבי עקיבא. מי שהיה אחראי על כניסתם של תלמידי החכמים מירושלים ליבנה היה רבן יוחנן בן זכאי, שלושה דורות לפני כן.² אחרי שר' יוחנן בן זכאי ביקש מהקיסר את יבנה וחכמיה ערב חורבן ירושלים והמקדש, התבסס מרכז התורה ביבנה. באופן מתמיה, כשהגמרא מספרת לנו על כניסת רבותינו לכרם ביבנה, הדמויות שנוכחות שם שייכות לתקופה אחרת, כעבור שלושה דורות. רבי אליעזר ורבי יהושע היו תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי, תלמידים היה רבי עקיבא, ותלמידי רבי עקיבא הם אלה שמופיעים כאן. איך אפשר לומר שהם אלה שנכנסו לכרם ביבנה?

² ראו בבלי גיטין, נו ע"ב.

ב. החזרה ליבנה

במקור אחר הגמרא מתארת את נדידת הסנהדרין:

עשר מסעות נסעה השכינה, וכנגדן גלתה סנהדרין – מגמרא. מלשכת הגזית לחנות, ומחנות לירושלים, ומירושלים ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית שערים, ומבית שערים לצפורי, ומצפורי לטבריה, וטבריה עמוקה מכולם, שנאמר "ושפלת מארץ תדברי" (ישעיהו כט, ד).
[בבלי ראש השנה, לא ע"א]

הגמרא מתארת את התחנות שבהן עברה הסנהדרין, עד שהגיעה לתחנה ה"עמוקה" מכולן, כלומר למקום הרוחני הנמוך ביותר בדרך לפירוק הסנהדרין. ממקור זה אנו לומדים שפעמיים נכנסו רבותינו לכרם ביבנה, וכנראה פעם אחת הייתה בדורו של רבן יוחנן בן זכאי – "מירושלים ליבנה" – ושנייה בדור תלמידי רבי עקיבא – "מאושא ליבנה".

נתבונן במקור אחר שבו מופיעים חכמי יבנה, בהקשר היסטורי של תגובה לחורבן ביתר:
אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים. דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש, הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר. דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב, הטוב – שלא הסריחו, והמטיב – שניתנו לקבורה.
[בבלי ברכות, מח ע"ב]

אנחנו עוברים בברכת המזון דרך תחנות משמעותיות בהיסטוריה הרוחנית של עם ישראל. מתחילים ממשה רבנו, עוברים לכניסה לארץ בימי יהושע, ממשיכים לירושלים ולבית המקדש של דוד ושלמה, ולתהליך זה מתווספים בברכה הרביעית הרוגי ביתר, כלומר הרוגי מרד בר כוכבא שנכשל ודוכא באכזריות בידי הרומאים. הגמרא אומרת שתוספת זו תוקנה ביבנה. ברכת הטוב והמטיב נתקנה אל מול מציאות קשה מאוד, שבתוכה חכמים גילו נחמה כלשהי.

נקודות האור באסון הקשה של חורבן ביתר הן "שלא הסריחו" גופות הלוחמים בזמן שנמצאו מוטלים בחוץ וכן "שניתנו לקבורה". לשתי נקודות אלו יש משמעות: הריקבון מבטא באופן חד את הכיליון שבמוות, וכשהרוגי ביתר לא הסריחו – היה זה אות ניסי משמיים שהכיליון אינו מוחלט. כלפי חוץ נראה שהכול נרקב ומתפרק, אך מתברר שבפנים עדיין ישנה חיות והיא מחלחלת מתחת לפני השטח. גם הקבורה מציינת נקודת אור. כשיש חיים בדור הבא יש מי שמביא את בני הדור הקודם לקבורה. כאשר אדם אינו זוכה להיקבר, הוא נותר ללא כל זכר והמשכיות – "ממותי תחלאים ימתו, לא יספדו ולא יקברו".³ שיא הפורענות הוא כשאין מי שמביא את המת לקבורה, ובכך אין מי שממשיך אותה

³ ירמיהו טז, ד.

בחיים במידה מסוימת. החכמים ביבנה קוברים את אנשי ביתר, ובזאת הם מסמנים שיש המשך לביתר שחרבה.

אחרי חורבן בית שני הייתה עוד תקווה לכוון את הממלכה מחדש. שישים ושתיים שנים לאחר החורבן התעורר מרד בר כוכבא, ונדמה היה שהישועה קרובה. כשהמרד נכשל וביתר נחרבה, התחושה הפשוטה הייתה שהכול נגמר. כשבאים חכמי יבנה – תלמידיו של ר' עקיבא – ומביאים את אנשי ביתר לקבורה, הם אומרים: הסיפור לא הסתיים, אנחנו חיים וקיימים, התורה חיה וקיימת. אין לנו ירושלים, אין לנו מקדש, אין לנו עצמאות, אין לנו כמעט כלום – אבל את הגרעין של הכול יש לנו. המעבר של רבן יוחנן בן זכאי ליבנה אחרי החורבן בהיר שיש המשך, וזו גם משמעות החזרה ליבנה בפעם השנייה לאחר חורבן ביתר. אחרי שרבי עקיבא עודד את מרד בר כוכבא⁴ ולבסוף ההודמנות לגאולה קרסה, תלמידיו בונים הכול מחדש. בכניסתם לכרם ביבנה הם עוסקים בשאלות היסודיות ביותר, מפני שמרגע זה ואילך בניין הבית לתורה הוא הדרך לבנות בית לשכינה. השכינה במילואה כבר אינה מופיעה, בית המקדש אינו קיים. 'מקדש מעט' נמצא באותם בתי מדרשות ובתי כנסיות.⁵

ג. חורבן עולם התורה וחשבון הנפש

נחזור לשאלה מדוע באירוע מכונן כזה חכמינו עוסקים דווקא בסיבתה של מחלה. תשובה לכך מצויה במימרה אחרת, המוכרת יותר מהקשר אחר:

ר"ע אומר: למד תורה בילדותו – ילמוד תורה בזקנותו, היו לו תלמידים בילדותו – יהיו לו תלמידים בזקנותו, שנאמר: "בבקר זרע את זרעך" וגו' (קהלת יא, ו). אמרו: שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא, מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה. והיה העולם שמש, עד שבא ר' עקיבא אצל רבותינו שבדרום, ושנאה להם – ר"מ ור' יהודה ור' יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר בן שמוע, והם הם העמידו תורה אותה שעה. תנא: כולם מתו מפסח ועד עצרת. אמר רב חמא בר אבא, ואיתימא ר' חייא בר אבין: כולם מתו מיתה רעה. מאי היא? א"ר נחמן: אסכרה.

[בבלי יבמות, סב ע"ב]

אגדה זו מגלה כי תלמידי רבי עקיבא נפטרו ממחלת האסכרה הנחשבת למחלה קשה שגוררת מוות מתוך ייסורים.⁶ זו המחלה שגרמה לחורבן עולם התורה בתקופה שקדמה לכניסה השנייה ליבנה. אם כן, הכניסה לבית המדרש כרוכה בחשבון נפש, בירור מה גרם למותם של כל תלמידי החכמים. השאלה שניצבה בפני החכמים בכניסתם ליבנה, שלכאורה עלתה רק בדרך אגב, מתבררת עתה כשאלה עמוקה

⁴ ראו המסורת בירושלמי תענית, פ"ד ה"ה.

⁵ ראו בבלי מגילה, כט ע"א.

⁶ ראו בבלי ברכות, ח ע"א.

ונוקבת – על מה אבדה הארץ? מהו הפגם הרוחני שהוליד את המגפה הזו ושאותו אנו חייבים לתקן עתה?

כל אחד משלושת החכמים – ר' יהודה, ר' אלעזר ור' שמעון – שדנו בשאלת סיבתה של המגפה,⁷ נותן לשאלה זו תשובה שונה, תשובה הדורשת לימוד והתבוננות.⁸ בכדי לענות על שאלת הפגם הרוחני והתיקון הנדרש, נחזור לעיין בסוגיית "עתידה תורה שתשתכח מישראל", ובהקשר זה נעיר כי סיבת המחלה לפי רשב"י קשורה לאותו מוקד של שכחת התורה – "בעוון ביטול תורה".⁹

ד. משבר התורה

נתבונן אפוא שוב בסוגיה השלישית, על השתכחות התורה מישראל.

לאור תיאור השבר הגדול – הן השבר של חורבן הבית שהמשיך לחורבן ביתר, והן השבר של חורבן דור תלמידי רבי עקיבא שעומדים ברקע הכניסה לכרם ביבנה – תובן גם מימרה זו. זהו דור של שבירת לוחות, של קטיעת התורה ואובדן חלק גדול ממנה, והתיאור "עתידה תורה להשתכח מישראל" הולם אותו מאוד. כעת יש לברר מהי התורה השלמה באמת, זו שלפני החורבן, ומה נשאר בידינו לאחר השבר הזה.

התשובה מתבארת בהמשך – דבר ה' זו הלכה, דבר ה' זה הקץ, דבר ה' זה נבואה. את האמירה כי דבר ה' הוא ההלכה אפשר להבין בקלות, אבל חכמי אותו דור מוסיפים כי דבר ה' הוא גם הקץ; התורה היא החזון של הבאת העולם לתיקונו. יש לה תפקיד, יש לה שליחות, וכל הממד הזה של התורה נגזו כשעם ישראל נחרב. האם אפשר לדבר על הבאת העולם לשלמותו כשעם ישראל בזוי ונרדף? דבר ה' הוא גם נבואה. התורה באה להוביל אותנו למצב של דו-שיח אמיתי, פנימי, דו-כיווני עם הקדוש ברוך הוא.

הממד ההלכתי לכאורה נשאר בידינו למרות החורבן, אך במקום אחר חז"ל אומרים שגם הוא השתנה לאחר החורבן: "מיום שחרב בית המקדש אין לו לקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד".¹⁰ ההלכה הרחבה אבדה, ובידינו רק ארבע אמות, כלומר עולמו הפרטי של האדם, שידיו נפרסות לארבע אמות. כשבאה אישה עם תרומה – ששייכת לסדר זרעים – ורוצה לדעת אם היא טמאה או טהורה על פי סדר טהרות, אין לה את מי לשאול. היא אמורה לפנות ללשכת הגזית שבמקדש, אבל גם סדר קודשים אבד, והיא נאלצת לחפש תשובה בבתי המדרשות. התורה אמורה להקיף את הכול, אבל סדרי זרעים, קדשים וטהרות אינם מתקיימים בגלות והם הולכים ומשתכחים. ההלכה לאחר החורבן מטפלת רק בממד של האדם הפרטי וביחסיו עם אנשים פרטיים נוספים שסובבים אותו. חזון התיקון הכולל, השיח הקרוב והישיר עם הקדוש ברוך הוא וההלכה הרחבה והמקיפה – כל אלו אינם מופיעים עוד על פני השטח. מהבחינה הזו "עתידה תורה שתשתכח מישראל".

⁷ עיינו בהמשך הסוגיה בבבלי שבת, לג ע"ב.

⁸ דבר שלא יוכל להיעשות במסגרת מאמר זה.

⁹ בבלי שבת, לג ע"ב.

¹⁰ בבלי ברכות, ח ע"א.

ה. ולמרות הכול - "לא תישכח מפי זרעו"

כנגד זה אומר רבי שמעון בר יוחאי: חס וחלילה שתשתכח תורה מישראל, אלא "לא תשכח מפי זרעו".¹¹ הפסוק הזה נאמר בפרשת וילך, סמוך לשירת האזינו, על תקופת הגלות. באותם פסוקים נאמר גם "וְאֶנְכִי הִסְתֵּר אֶסְתִּיר פָּנַי".¹² כלומר, השכינה עדיין נוכחת - אבל בהסתר. דבר ה' עדיין קיים, אך הוא מוסתר. רבי שמעון עצמו, בהמשך הסוגיה, יעבור תהליך של הסתר בתוך הסתר - מחבוא בבית המדרש ומחבוא במערה - ושם ימצא את התורה במלואה, עם כל הממדים הרחבים שלה, שהפכו בינתיים לנסתרים. אפשר עדיין לעסוק בתורה הרחבה, אפשר לעסוק בנבואה ובקץ, אבל רק במסותרים ובאופן מיוחד מאוד. באופן זה צומחת תורת הנסתר.

תורתו של רבי שמעון בר יוחאי נמשכת אצל חתנו ותלמידו, רבי פנחס בן יאיר.¹³ הוא זה שלימדנו את הברייתא שעל פיה בנה רמח"ל את ספר "מסילת ישרים":

א"ר פנחס בן יאיר: תורה מביאה לידי זהירות, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי חסידות, חסידות מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת חטא, יראת חטא מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי רוח הקודש, רוח הקודש מביאה לידי תחיית המתים.

[בבלי עבודה זרה, כ ע"ב]

זהו המסלול של בניין האישיות. רמח"ל בנה את הספר לפי מהלך זה, אבל אפילו הוא - אף שהיה מקובל גדול - לא עסק בספרו במפורט בשתי המדרגות האחרונות (רוח הקודש ותחיית המתים), אלא הזכיר אותן רק בכמה מילים. רבי פנחס בן יאיר עצמו, מכל מקום, קובע שהתהליך האישיותי מביא לידי רוח הקודש ותחיית המתים; רוח הקודש - "דבר ה' זו נבואה", ותחיית המתים - "דבר ה' זה הקץ". צריך לדעת איך להגיע לשם, זה לא פשוט, ולא בכדי אין פרקים במסילת ישרים העוסקים במדרגות אלו; אבל צריך לדעת שהתורה הפנימית העמוקה מכילה גם מעבר להלכה הפרטית, היא יוצאת ומתייחסת אל כל המרחב האנושי ואל מרחב הקדושה - זרעים, קדשים וטהרות. היא מביאה אל תיקון העולם ואל הקשר העמוק עם הקדוש ברוך הוא.

אנו מאמינים כי התורה יכולה להביא אותנו אל היעדים הללו. אולי אנו נזכה לזה, אולי בנינו ואולי בני בנינו, אבל מכל מקום, כשעם ישראל יוצא מהגלות ומתחיל לבנות מחדש את האכסניה ואת כבוד התורה בארץ - אנו מתחילים לראות באופק את התורה השלמה ואת התיקון השלם.

¹¹ דברים לא, כא.

¹² שם, יח.

¹³ ראו בבלי שבת, לג ע"ב.